

Μακεδονικά

Vol 32, No 1 (2000)

Έκθεση του νομίατρου Γ. Παπανικολάου για την Χαλκιδική

Ερατώ Ζέλλιου-Μαστροκώστα

doi: [10.12681/makedonika.173](https://doi.org/10.12681/makedonika.173)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Ζέλλιου-Μαστροκώστα Ε. (2000). Έκθεση του νομίατρου Γ. Παπανικολάου για την Χαλκιδική. *Μακεδονικά*, 32(1), 293–312. <https://doi.org/10.12681/makedonika.173>

ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΑΤΡΟΥ Γ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ 27 σελίδων ἔκθεση τοῦ νομιάτρου Γ. Παπανικολάου βρίσκεται στό *Ἱστορικό Ἀρχεῖο Μακεδονίας, Γ.Δ.Μ.* καί εἶναι χειρόγραφη. Στήν πρώτη σελίδα, κάτω ἀπό τόν τίτλο, ἀναφέρει «μεθ' ἑνός χάρτου τῆς Χαλκιδικῆς». Ὁ χάρτης δέν ὑπάρχει στό Ἀρχεῖο. Στή δεύτερη σελίδα ἀναγράφονται τά 59 χωριά τῆς Χαλκιδικῆς καί τό Ἅγιον Ὄρος. Στήν τρίτη σελίδα ὑπάρχει ἡ ἐγκύκλιος διαταγή τοῦ νομιάτρου Γ. Παπανικολάου, ἡ ὁποία ἀναφέρει τά μέτρα πού πρέπει νά ἐφαρμοστοῦν στήν Χαλκιδική γιά νά βελτιωθεῖ ἡ ὑγειονομική κατάσταση αὐτῆς. Ἀπό τήν πέμπτη σελίδα ἀρχίζει ἡ ἔκθεση, ἡ ὁποία δίνει πληροφορίες κυρίως γιά τήν ὑγειονομική κατάσταση, ἀλλά καί γιά τήν παιδεία, τήν συγκοινωνία, τίς ἀσχολίες τῶν περισσοτέρων κωμοπόλεων καί χωριῶν τῆς Χαλκιδικῆς. Δέν ἀναφέρεται στό Ἅγιον Ὄρος καί στό βόρειο τμήμα τῆς χερσονήσου, δηλαδή στά χωριά Ἐπανομή, Ζουμπάτες, Ἀσβεστοχώρι, Χορτιάτη, Ζαγκλιβέρι, Ἀρδαμέρι, Τουρκικό Μαχαλά, Λιαρίγκοψη, Νεοχώρι, Παλαιοχώρι, Ἴσβορο, Ἱερισσό, Γομάτι, Ρεβενίκια, Βαρθάρα, Στανό, Σταυρό, τά ὁποία δέν ἐπισκέφθηκε.

Ἡ ἔκθεση αὐτή ἔχει γραφεῖ στίς ἀρχές τοῦ 1914, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τήν ἡμερομηνία πρωτοκόλλου (8-3-1914), δηλαδή ἐνάμισιο περίπου ἔτος μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Χαλκιδικῆς ἀπό τόν τουρκικό ζυγό (ἐλευθερώθηκε τόν Ὀκτώβριο¹ τοῦ 1912). Ἀπευθύνεται στόν νομάρχη Θεσσαλονίκης, διότι ἡ Χαλκιδική κατά τήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ὑπάγταν διοικητικῶς στό βιλαέτι (γενική διοίκηση) καί στό σαντζάκι (ὑποδιαίρεση τοῦ βιλαετίου, νομός) Θεσσαλονίκης καί τό 1914 ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάγεται στήν Θεσσαλονίκη.

Σύμφωνα μέ τήν ἔκθεση ἡ ὑγειονομική κατάσταση στήν Χαλκιδική δέν ἦταν καλή. Καί ἐπόμενο ἦταν νά μὴν εἶναι καλή ἀμέσως μετά τό «ἑλληνικό», ὅπως συνήθιζαν οἱ Μακεδόνες νά ὀνομάζουν τήν ἐποχή ἐκεῖνη τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τόν τουρκικό ζυγό. Ἐπιπλέον λόγω τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους ὑπῆρχαν ἔλη στήν περιοχὴ τῶν Βασιλικῶν, στήν Καλαμαριά, στήν Κασσάνδρα καί στήν Σιθωνία, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι τῶν περιο-

1. Βλ. Ἐρ. Ζέλλιου-Μαστοροκόστα, *Χαλκιδική: Ἐπαναστάσεις κατά τήν τουρκοκρατία - Μακεδονικός Ἀγώνας*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 145-147.

χών αὐτῶν ἔπασχαν ἀπὸ ἐλονοσία. Τὸ δίκτυο ὑδρεύσεως τῶν χωριῶν καὶ τῶν κωμοπόλεων ἦταν στοιχειῶδες ἢ ἀνύπαρκτο. Πολλὰ χωριά ὑδρεύονταν ἀπὸ ἀνοικτὰ φρέατα καὶ τὸ νερὸ δὲν ἦταν καθαρὸ γιὰ διαφόρους λόγους καὶ ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι, γεωργοὶ ἢ κτηνοτρόφοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔτρεφαν πολλὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα πότιζαν ἀπὸ τὰ φρέατα αὐτά. Ἀλλὰ μολυσματικὰ νοσήματα δὲν ἦταν εὐρέως ἐξαπλωμένα οὔτε στό κεντρικὸ οὔτε στό νότιο τμήμα τῆς χερσονήσου, καὶ στὰ Παζαράκια παρατηροῦνταν μακροβιότητα ἄνω τῶν 100 ἐτῶν. Ἡ φυματίωση ὁμως βρισκόταν σέ ἔξαρση. Οἱ γιατροὶ ἦταν περίπου 10 (Βασιλικά 1, Γαλάτισσα 2², Πολύγυρος 3, Γερακινή 1, Βάλτα 2, Ἁγία Παρασκευή 1, Συκιά 1). Σέ ὅλες τίς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωριά λειτουργοῦσαν ἓνα ἢ περισσότερα σχολεῖα, ἀπόδειξη τῆς φιλοπαιδείας τῶν Χαλκιδικιωτῶν, ἀλλὰ τὰ περισσότερα διδασκῆρια ἦταν ἀκατάλληλα. Ἡ συγκοινωνία ἦταν ἄθλια.

Γενικῶς ἡ εἰκόνα πού παρουσίαζε ἡ Χαλκιδικὴ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ δὲν διαφέρει ἀπὸ τίς ἄλλες μὴ ἀστικές περιοχές τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ καὶ σέ ἀπόσταση μόλις 7 χιλιομέτρα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, στὴν Γεωργικὴ Σχολή, ὑπῆρχαν ἔλη πολλῶν χιλιομέτρων. Γι' αὐτὸ οἱ πληροφορίες τῆς ἐκθέσεως παρουσιάζουν ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον.

2. Στὴν ἐκθεση ἡ λέξη πού ἀναφέρεται στὸν ἀριθμὸ τῶν ἱατρῶν τῆς Γαλάτισσας εἶναι δυσανάγνωστη.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ ΝΟΜΟΪΑΤΡΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΑΝΑ ΤΗΝ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΝ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΣ ΑΥΤΟΥ
(ΜΕΘ' ΕΝΟΣ ΧΑΡΤΟΥ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ)³

1. Βασιλικά	21. Τσαπράνι	41. Περιστερά
2. Γαλάτισσα	22. Ἁγ. Παρασκευή	42. Ἐπιανομή
3. Βάβδος	23. Καψόχωρα	43. Ζουμπιάτες ⁴
4. Ρεσιτνία	24. Παλιούρι	44. Ἄσβεστοχώριον
5. Πολύγυρος	25. Συκιά	45. Χορτιάτης
6. Καλύβια Πολυγύρου	26. Παρθενών	46. Ζαγκλιβέριον
7. Μυριόφυτον	27. Νικήτη	47. ⁵
8. Ἁγ. Μάμμας	28. Ἁγ. Νικόλαος	48. Ἄρδαμέριον
9. Πορταριά	29. Ὁρμύλια	49. Τουρκικός μαχαλάς
10. Καρκάρα	30. Βραστά	50. Λιαρίγκοβη ⁶
11. Βρωμόσυρα	31. Λούκοβη	51. Νεοχώριον
12. Γερακινή	32. Τουπλίγια	52. Παλιοχώριον
13. Βάλτα	33. Σιποτνίκια	53. Ἴσβορος ⁷
14. Ἁθυτος	34. Παλαιόχωρα	54. Ἴερισσός
15. Φούρκα	35. Γκρίμμα	55. Γομάτιον
16. Καλάνδρα	36. Δερέ μαχαλάς	56. Ρεβενίκια ⁸
17. Χανιώτη	37. Σανά	57. Βαρβάρα
18. Παζαράκια	38. Δουμπιά	58. Στανός
19. Πολύχρονον	39. Ραβνά	59. Σταυρός
20. Κασσανδρινόν	40. Λειβάδι	60. Ἁγιον Ὄρος

3. Ἱστορικό Ἄρχειο Μακεδονίας, Γ.Δ.Μ.

4. Τρίλοφος.

5. Λέξη δυσανάγνωστη.

6. Ἄρναϊα.

7. Στρατονίκη.

8. Μ. Παναγία.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΥΓΙΕΙΝΟΜΙΚΟΝ

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ ... 1914
Ἐπὶ τῆς ἐκθέσεώς μου περὶ
τῆς Νοματικῆς περιουσίας
μου ἀνά τὴν Χαλκιδικὴν

Γενικά μέτρα

Ἐγένετο ἐγκύκλιος διαταγὴ
πρὸς αὐστηράν ἐφαρμογὴν
τῆς ἀστυνομ. διαταγῆς περὶ
καθαριότητος ρύθρων κ.λ.π.
ὡς καὶ περὶ καλύψεως τῶν
ἀνοικτῶν φρεάτων.

Α'. Νά ἐφαρμοσθῇ αὐστηρῶς ἡ ὑγειονομικὴ
διάταξις περὶ καθαριότητος, βόθρων, ὀχετῶν
κ.τ.λ., εἰς ἀπάσας τὰς κομποπόλεις καὶ τὰ χω-
ρία τῆς Χαλκιδικῆς.

Β'. Νά ληφθῇ τάχιστα πρόνοια περὶ καλύψεως
τῶν ἀνοικτῶν φρεάτων, ἐξ ὧν ὑδρεύονται τὰ
διάφορα χωρία τῆς Χαλκιδικῆς καὶ περὶ ἐφο-
διασμοῦ αὐτῶν δι' ἀντλιῶν.

Γ'. Νά ληφθῇ πρόνοια περὶ ἀποξηράνσεως τῶν
ἐλῶν τῆς Χαλκιδικῆς, ἰδίᾳ δὲ τῶν τῆς Καρπο-
χώρας (Κασσάνδρας), ἧτις ἀπειλεῖται διὰ τε-
λείας καταστροφῆς, ἐάν ἐξακολουθήσῃ διατε-
λοῦσα αὕτη ὑπὸ τὰς αὐτὰς χειρίστας ὑγιεινὰς
συνθήκας.

.....
.....

Ε'. Νά συσταθῇ ἀρμοδίως εἰς τὰς διαφόρους
τῆς Χαλκιδικῆς ἀρχὰς νά μὴ ἐπιτρέπουσιν εἰς
τοὺς κατοίκους τῶν κομποπόλεων ἰδίως νά ἐπι-
σκευάζωσιν ἢ νά κτίζωσι τὰς ἑαυτῶν οἰκίας κα-
ταλαμβάνοντες χώρον τῶν δημοσίων ὁδῶν ὡς
γίνεται σήμερον, καθόσον αἱ ὁδοὶ στεναὶ καὶ
σκολιαὶ νῦν οὖσαι, γίνονται οὕτω στενότεραι
καὶ σκολιώτεραι, αἱ οἰκίαι πυκνότεραι, πρᾶγμα
ἐπιβλαβές εἰς τὴν δημοσίαν ὑγείαν.

Γ. Παπανικολάου

ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἄριθ. πρωτ. 1986

Ἐλήφθη τῆ 8/3/1914

Ἐκθεσις

Γεωργίου Παπανικολάου

Νομοῦατροῦ Θεσσαλονίκης

περί

τῆς ὑπό ὕγειονομικήν ἔποψιν

καταστάσεως

τῶν κωμοπόλεων καί χωριῶν

τῆς Χαλκιδικῆς

Πρός

τήν Νομαρχίαν Θεσσαλονίκης

Κύριε Νομάρχα,

Λαμβάνω τήν τιμὴν, ὅπως ὑποβάλω ὑμῖν τήν κατωτέρω ἔκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων ὑπ' ἐμοῦ κατὰ τήν ἀνά τήν Χαλκιδικήν νομοῦατρικήν περιοδείαν μου, ἣν ἐπεχείρησα κατόπιν τῆς δοθείσης μοι διαταγῆς διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 551 καί ἡμερομηνίαν 23ην Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. ἐγγράφου ὑμῶν.

Ἀνατολικῶς τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης, καί περὶ τό 7ον χιλιόμετρον, κείται ἡ παλαιὰ Γεωργική Σχολή, νοτιῶς καί ἀνατολικῶς τῆς ὁποίας συναντῶνται ἔλη πολλῶν τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἐκτάσεως, ἅτινα ἐπεκτείνονται καί μέχρι τῶν θερμοπηγῶν «Σέδες» τῶν κειμένων 8 χιλιομέτρα ἐκεῖθεν. Ἡ γειτνίασις τῶν ἐλῶν τούτων πρὸς τήν παλαιάν Γεωργικήν Σχολήν, καί ἡ ἔνεκα ταύτης προσβολή ἐν μεγάλῃ κλίμακι τῶν τε μαθητῶν καί τοῦ προσωπικοῦ τῆς Σχολῆς ὑπό τῆς ἐλομιάσεως, ἠνάγκασε τήν Τουρκικήν Κυβέρνησιν νά ἀνεγείρῃ ἕτερον διὰ τήν Γεωργικήν Σχολήν κτήριον εἰς θέσιν ὑψηλοτέραν καί ὕγεινοτέραν, μακράν τῶν ἐλῶν τούτων καί δυτικώτερον τοῦ παλαιοῦ κτηρίου. Τά ἀνωτέρω ἀναφερόμενα ἔλη ἀποτελοῦν κίνδυνον καί διὰ πάντας τοὺς ἀγωγιάτας καί ταξιδιώτας τοὺς ἐκ Χαλκιδικῆς εἰς Θεσσαλονίκην ἐρχομένους, ὧν οἱ πλεῖστοι συνηθίζουσι νά κοιμῶνται κατὰ τὰς νύκτας ἐν ὑπαίθρῳ κατὰ τήν θερινήν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, εἰς τήν θέσιν ἀκριβῶς ταύτην, ἀμέσως κάτωθεν τῶν θερμοπηγῶν. Ἐπίσης τὰ ἔλη ταῦτα ἀποτελοῦν σοβαρὸν κίνδυνον καί διὰ τοὺς ἐν ταῖς ῥηθείσαις θερμοπηγαῖς κατὰ τό θέρος λουομένους, οἵτινες συχνάκις προσβάλλονται ὑπό ἐλωδῶν πυρετῶν, ὡς ἠδυνήθημεν καί ἡμεῖς αὐτοὶ νά διαπιστώσωμεν πλειστάκις μὲν καί πρότερον, καί ἐσχάτως δέ, ὅποτε τό παρελθόν θέρος μετέβημεν ἐκεῖ κατ' ἐντολήν

τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας πρὸς ἐξέτασιν τῶν ὑγιεινῶν συνθηκῶν, ὅφ' ὧν διετέλουν τότε οἱ λουόμενοι εἰς τὰς θερμοπηγὰς ταύτας.

Ἀνατολικῶς τῶν θερμοπηγῶν τούτων, καὶ περὶ τὸ 21ον χιλιόμετρον ἐντεῦθεν, κεῖνται τὰ Β α σ ι λ ι κ ἄ. Ἡ κομόπολις αὕτη, ἀριθμοῦσα περὶ τὰς 450 οἰκίας, κεῖται ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἀνθεμουῦντος ποταμοῦ ... Τὸ πλῦσιμον τῶν φορεμάτων γίνεται ἐν μέρει εἰς τὸν διὰ τῆς κομοπόλεως διερχόμενον ῥηθέντα ποταμόν Ἀνθεμουῦντα, ὅστις σήμερον εἶναι μὲν χεῖμαρρος, πλημμυρῶν ὁμως συχνάκις, καταλαμβάνει ἀρκετὴν ἔκτασιν, τὰ δὲ ὕδατα αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους, πολλαχοῦ παραμένουσι στάσιμα καὶ λιμνάζοντα. Ἐπικρατεῖ συνήθεια παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς κομοπόλεως ταύτης νὰ ἀπολύουσιν ἐλεύθερα τὰ ζῶα αὐτῶν, καὶ ἰδίως τοὺς βόας των, κατὰ τὰς μὴ ἐργασίμους ἡμέρας καὶ ὥρας, ἐντὸς τῆς κομοπόλεως, καὶ ἰδίᾳ ἐντὸς τοῦ εὐρέως χώρου τοῦ ῥηθέντος χεμάρρου ... Εἰς τὰς πλείστας τῶν οἰκιῶν ὑπάρχον φρέατα ἀβαθῆ, 1-5 μέτρων βάθους, τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν ὕδωρ χρησιμοποιοῦσιν οἱ κάτοικοι πρὸς πλύσιν τῶν φορεμάτων καὶ πρὸς διαφόρους ἄλλας οἰκιακὰς χρήσεις. Τὸ πλῦσιμον τοῦτο τῶν φορεμάτων γίνεται ἐντὸς τῶν αὐλῶν τῶν οἰκιῶν ... Ὑδωρ πόσιμον ὑπάρχει ἐν τῇ κομοπόλει ταύτῃ ἄφθονον ἀρτεσιανόν. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ δύο πηγαί, ἐξ ὧν ὑδρεύονται δύο τῆς κομοπόλεως συνοικίαι, τῶν ὁποίων πηγῶν οἱ πῆλινοι ὑδραγωγοὶ σωλῆνες διέερχοντα διὰ τῶν ἀκαθάρτων ὁδῶν καὶ αὐλογύρων τῶν οἰκιῶν. Τὸ κτήριον ὄπερ χρησιμεύει νῦν ὡς Ἀστικὴ Σχολὴ εἶναι ἀνεπαρκέστατον καὶ ἀκαταλληλότατον στεγάζον 230 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας· τὸ Νηπιαγωγεῖον ἐπίσης ἀκαταλληλότατον στεγάζον 70 νήπια ...

Βορειοδυτικῶς τῆς κομοπόλεως, κατὰ τὴν θέσιν ἔνθα εὐρίσκονται οἱ λαχανοκήποι, συναντῶνται ἀρκετῶν διαστάσεων ἔλη ὀφειλόμενα τὸ μὲν εἰς τὴν ἄφθονον τῶν λαχανοκήπων τούτων ἄρδουσιν, τὸ δὲ εἰς τὸν καὶ ἀνωτέρω ἀναφερόμενον χεῖμαρρον, οὕτινος πολλοὶ κλάδοι διασχίζουσι τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἐκ τῆς γειτνιασεως τῶν χεμαζόντων τούτων ὑδάτων ἐξηγοῦνται καὶ οἱ κατὰ τὴν θερινὴν ἐποχὴν παρατηρούμενοι ἐν τῇ κομοπόλει ταύτῃ ἐλώδεις πυρετοὶ. Καὶ ἡ φυματίωσις δὲ κατὰ τὰς ληφθείσας παρὰ τοῦ ἱατροῦ τῆς κομοπόλεως πληροφορίας, εἶναι κάπως διαδεδομένη ἐνταῦθα καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀκαθαρσίαν, τὴν μοιρολατρίαν καὶ τὴν ἔνεκα ταύτης μὴ λῆψιν παρὰ τῶν κατοίκων τῶν ἀναγκαίων προφυλακτικῶν μέτρων. Ἐν τῇ κομοπόλει ταύτῃ ὑπάρχει εἰς ἱατρὸς· φαρμακοποιὸς ἐπιστήμων οὐδεὶς.

Ἀνατολικῶς τῶν Βασιλικῶν καὶ εἰς τρίωρον ἀπὸ αὐτῶν ἀπόστασιν κεῖνται ἡ Γ α λ ἄ τ ι σ τ α. Αὕτη εἶναι μία τῶν μεγαλυτέρων τῆς Χαλκιδικῆς κομοπόλεων, μεγαλυτέρα ἴσως κατὰ τὸν πληθυσμόν καὶ αὐτοῦ τοῦ Πολυγύρου. Ἐκτισημένη ὁμως εἰς τὰς κλυτεῖς καὶ πρόποδας βουνοῦ ξηροῦ καὶ πετρώδους, μὲ συμπεπικνωμένας τὰς 600 περίπου αὐτῆς οἰκίας, ἄνευ οὐδεμιᾶς ὀρυμοτομίας, μὲ νερὰ ἄφθονα καὶ διαρκῶς ῥέοντα ἀπὸ τὰς πολυπληθεῖς ἐντὸς αὐτῆς

βρύσεις, καί συναζόμενα πολλαχού τῆς κομποπόλεως καί τὰς σκολιάς καί καταστραμμένας ὁδοὺς αὐτῆς καί τὰς μικρὰς καί ἀπεριποιήτους πλατείας, παρουσιάζει ἡ Γαλατίστια ὄψιν χωρίου μικροῦ, καί δυσκόλως ἀεριζομένου. Τό σάρωμα καί καθάρισμα τῶν ὁδῶν οὐδόλως γίνεται, μὴ ὑπάρχοντος ἐνταῦθα Δημαρχείου. Ἡ πλῆσις τῶν φορεμάτων γίνεται ἐντός τῆς κομποπόλεως εἰς τὰς δεξαμενάς τῶν βρύσεων. Τό κτήριον τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς παμπάλαιον καί ἐτοιμόροπον, στεγάζον δέ περὶ τοὺς 250 μαθητὰς καί μαθητριάς. Νηπιαγωγεῖον ἐπίσης ἀκατάλληλον μέγαλον περὶ τὰ 120 νήπια. Ἐλώδεις πυρετοὶ σπανίζον ἐνταῦθα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καί τῆς θέσεως τῆς κομποπόλεως. Ἐν Γαλατίστῃ ἐξασκοῦσι τό ἐπάγγελμά των...⁹ ἰατροὶ φαρμακοποιοὺς οὐδεῖς.

Πέραν τῆς Γαλατίστης, ἀνατολικῶς, καί εἰς δίωρον ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν, ἐπὶ ὑψηλοῦ καί καταφύτου βουνοῦ, κεῖται ὁ Βάβδος. Οὗτος ἔχει 300 περίπου οἰκίας, ὁδοὺς στενάς, σκολιάς, ἀκαθάρτους καί οὐδόλως ἐπεστρωμένας ... Ὑδατα πόσιμα ὑπάρχουν ἐνταῦθα πηγαῖα, ἀλλ' οὐχὶ καί ἐπαρκῆ· τὰ ὑπάρχοντα δέ διοχετεύονται διὰ πηλίνων ὑδραγωγῶν σωλῆνων ... Κτήρια Ἀστικῆς Σχολῆς καί Νηπιαγωγείου, μὲ 200 περίπου μαθητὰς καί μαθητριάς, ἀμφοτέρω ἐπαρκῆ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καί ἐν καλῇ καταστάσει διατηρούμενα. Ἰατρός δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα.

Βορειότερον τοῦ Βάβδου καί εἰς τριῶρον ἀπὸ αὐτὸν ἀπόστασιν ἐπὶ καταφύτου καί καλῶς καλλιεργημένου λεκανοπεδίου κεῖνται τὰ Ρεσιτνικικιά¹⁰, χωρίον ἀριθμοῦν περὶ τὰς 130 οἰκίας ... Αἱ ὁδοὶ εἶναι κάπως εὐρεῖαι καί ὀπωσδήποτε καθαραί. Ὑδωρ ὑπάρχει ἐπαρκές, πηγαῖον, διοχετεύμενον διὰ πηλίνων σωλῆνων μὴ διερχομένων διὰ τοῦ χωρίου. Κτήρια Σχολῆς καί Νηπιαγωγείου ἐπαρκῆ καί κατάλληλα στεγάζοντα περὶ τοὺς 90 μαθητὰς καί μαθητριάς. Ἰατρός καί ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει.

Εἰς ἀπόστασιν 1/2 ὥρας ἀπὸ τῶν Ρεσιτνικίων καί ἀνατολικῶς αὐτῶν κεῖται τό μικρὸν χωρίον Καρατζίκι¹¹, μὲ 50 οἰκίας ... Κτήριον Σχολῆς παλαιὸν καί ἀπεριποίητον μὲ 40 περίπου μαθητὰς καί μαθητριάς.

Μετὰ τό Καγιατζίκι, εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ἀπ' αὐτοῦ ὥρας, κεῖται ὁ Πολύγυρος, ἡ πρωτεύουσα τῆς Χαλκιδικῆς. Ἐκτιομένη ἢ κομποπολις αὐτῇ ἐντός λεκανοπεδίου εὐρυτάτου καί ἀμφιθεατρικῶς ἐκ δύο λοφίσκων ὑπερκειμένον αὐτοῦ, ἀριθμεῖ περὶ τὰς 500 οἰκίας. Ἔχει ὁδοὺς εὐρείας ὀπωσδήποτε καί σχετικῶς καθαράς, τοῦ ἐνταῦθα ὑφισταμένου Δημαρχείου φροντίζοντος διὰ τό σάρωμα καί τὴν καθαριότητα αὐτῶν, ἅτινα ὁμως γίνονται ἀτελῶς ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκῶν πόρων ... Ὑδατα πηγαῖα ὑπάρχουν ἀφθονα.

9. Λέξη δυσανάγνωστη.

10. Ἅγιος Πρόδρομος. Βλ. Ἐρατώ Ζέλλιου-Μαστοροκόστα, Ἡ παιδεία κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 87.

11. Παλαιόκαστρο.

Ἐνταῦθα παρατηρεῖται μία μεγάλη ἔλλειψις, ἡ ἔλλειψις σφαγείων, τῶν κροε-
 πολῶν σφαζόντων τά ζῶα ἐντός τῶν ἰδίων οἰκιῶν. Μετά τοῦ κ. Δημάρχου
 καί τοῦ κ. Διευθυντοῦ τῆς Ἀστυνομίας ἐξελέξαμεν κατάλληλον μέρος, ἔξω-
 θεν τῆς κωμοπόλεως, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἄφθονον ὕδωρ, πρὸς ἀνεγερσιν καταλλή-
 λου παραπήγματος, χρησιμοποιεησομένου πρὸς τόν σκοπόν τοῦτον. Σχολή
 καινουργῆς καί ἐπαρκῆς, στεγάζουσα 400 περίπου μαθητάς καί μαθητριάς.
 Ἱατροί ὑπάρχουν ἐνταῦθα τρεῖς· φαρμακοποιός οὐδεὶς.

Πρὸς νότον τοῦ Πολυγύρου, εἰς τρίωρον ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν, καί εἰς
 τὸν βυθὸν τοῦ Τορωναίου κόλπου ὑπάρχουν τρεῖς συνοικισμοὶ κατοίκων Πο-
 λυγύρου, ὑπὸ τὴν γενικὴν ὀνομασίαν Κ α λ ὕ β ι α¹² Π ο λ υ γ ὕ ρ ο υ, κατοικου-
 μενα ὑπὸ γεωργῶν. Ὁ κυριώτερος συνοικισμός εἶναι ὁ τῶν Καναπνικίων
 λεγόμενος, ½ ὥραν τῆς θαλάσσης ἀπέχων, ὅστις ἀριθμεῖ περὶ τὰς 40 οἰκίας,
 ὧν οἱ κάτοικοι ὑδρεύονται ἐκ φρέατος ἀνοικτοῦ. Μεταξὺ τοῦ συνοικισμοῦ
 τούτου καί τῆς θαλάσσης ὑπάρχει ἕλος παραθαλάσσιον μικτόν, 5 περίπου
 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἐκτάσεως, ἐξ οὗ καί οἱ παρατηρούμενοι τό θέρους
 ἐλώδεις ἐνταῦθα πυρετοί. Τό Σχολεῖον τοῦ συνοικισμοῦ τούτου, περιλαμβά-
 νον περὶ τοὺς 25 μαθητάς καί μαθητριάς, εἶναι ἰσόγειον καί ὅλως ἀκατά-
 ληλον, ὅπερ καί ἐγκατελείφθη ἐσχάτως, ἐνοικιασθέντος πρὸς τόν σκοπόν τοῦ-
 τον ἐνός δωματίου εἰς τόν δεῦτερον ὄροφον μιᾶς τῶν καλυβῶν τούτων. Ση-
 μειωτέον ὅτι πολλαὶ καλύβαι εὐπορούντων γεωργῶν ἐνταῦθα εἶναι διώροφοι,
 ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλας τὰς ἄλλας καλύβας ἄλλων μικρῶν χωρίων καί τσι-
 φλικίων τῆς Χαλκιδικῆς, αἱ ὅποια εἶναι ἰσόγειοι, ἄνευ πατώματος καί πα-
 ραθύρων, ἐπικοινωνοῦσαι πολλάκις μετά τοῦ ἐν τῇ αὐτῇ καλύβῃ εὐρίσκο-
 μένου σταύλου.

Βορείως τῶν Καναπνικίων, εἰς ἀπόστασιν ½ ὥρας ἀπ' αὐτῶν, εὐρίσκε-
 ται ὁ δεῦτερος συνοικισμὸς τῶν Πολυγυρινῶν Καλυβῶν Τ σ ι γ κ ρ ῖ κ α κα-
 λοῦμενος, ὅστις ἀριθμεῖ 8 καλύβας. Ἐνταῦθα ὑπάρχει φρεάτιον ὕδωρ ἀνε-
 παρκές καί ἀκάθαρτον, καί ὡς ἐκ τούτου οἱ Καλυβιώται κατεσκεύασαν ἐπὶ
 τοῦ ἐδάφους μεγάλων διαστάσεων λεκάνην διὰ τό πότισμα τῶν ζῶων των,
 ἥτις πληροῦται ἐκάστοτε δι' ὑετίου ὕδατος ὅπερ παραμένον ἐκεῖ διαρκῶς
 στάσιμον καί λιμνάζον συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐλώδους μολύσματος
 ἐξ οὗ ὑποφέρουσιν οἱ ἐκεῖ οἰκογενειακῶς διαμένοντες ἀγρόται. Ὁ τρίτος
 συνοικισμὸς, ὁ Π ο τ ι λ δ ᾶ ς, βορείως τοῦ ἀνωτέρω κείμενος καί ἀπέχων ἀπ'
 αὐτοῦ μίαν περίπου ὥραν, περιλαμβάνει περὶ τὰς 15 καλύβας. Καί ἐνταῦθα
 ὑπάρχει φρέαρ ἀνοικτόν, ἐξ οὗ ὑδρεύονται οἱ κάτοικοι.

Ἀνατολικῶς τῶν Καλυβῶν τούτων τοῦ Πολυγύρου, καί εἰς ἀπόστασιν
 ὥρας ἀπ' αὐτῶν, ὑπάρχει ἕτερος συνοικισμὸς Πολυγυρινῶν, ὑπὸ τό ὄνομα
 Γ ε ρ α κ ι ν ῆ, κατοικούντων εἰς 40 περίπου καλύβας. Ἐνταῦθα εὐρίσκονται

12. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ σήμερα ὑπάρχει τό χωριὸ Καλύβες.

καί τὰ ὁμώνυμα μεταλλεῖα μαγνησίτου. Ἡ ὑγιεινή κατάσταση τῶν ἐργατῶν τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ μεταλλεῖα ταῦτα εἶναι καλή. Εἰς τό διαμέρισμα τῶν δύο κλιβάνων, τό ἄριστα ἀερίζομενον, ἐργάζονται 38 ἐργάται, ἐξ ὧν οἱ ἕξ εἶναι θερμασταί. Τό ὅλον ἐν τῷ μεταλλεῖῳ τούτῳ ἐργάζονται 200-300 ἐργάται ἐργαζόμενοι 12 ὥρας ἡμερησίως μέ τινα ὅμως ἐν τῷ μεταξύ διαλείμματα. "Υδωρ φρεάτιον ὑπάρχει δι' ἀντλίας ἀντλούμενον· τό φρέαρ ὅμως δεῖται ἐπισκευῆς, ὡς ἀνοικτόν εἰς πολλά μέρη. Παρά τήν θάλασσαν ὑπάρχει ἕλος μικτόν μικρῶν διαστάσεων, ἐξ οὗ καί οἱ ἐλώδεις πυρετοί οἱ ἀναφαινόμενοι καί ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγορῶν. Ἡ ἔταιρεία τῶν μεταλλείων διατηρεῖ ἰατρον καί φαρμακείον ἄνευ ὅμως φαρμακοποιοῦ. Παρά τήν θάλασσαν ὑπάρχει καί ἐν ἐλαιοτριβεῖον δι' ἀτμομηχανῆς λειτουργοῦν καί ἀνήκον τῷ ἐμπόρῳ Χ^η Ὀσμάν. Τό κτήριον τοῦ ἐργοστασίου τούτου εἶναι καινουργές, ἰσόγειον καί ὀπωσδήποτε καθαρόν. Ἐργάζονται ἐνταῦθα 40 ἐργάται, ὧν ἡ ὑγιεινή κατάσταση εἶναι καλή.

Νοτίως τοῦ Πολυγύρου καί εἰς ἀπόστασιν τριῶρον ἀπ' αὐτοῦ κεῖται τό Μυριόφυτον, τοιφλίκιον ἐκ τριάκοντα καλιβῶν ἀποτελούμενον, ἰσογείον, μέ εὐρυχώρους αὐλογύρους. Κάτωθεν αὐτοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας, κεῖται τό τοιφλίκιον "Αγιος Μάμας, ἀριθμοῦν 60 περίπου καλιβας τās πλείεστας ἰσογείους. Ἀμφότερα τὰ τοιφλίκια τούτα ὑδρεύονται ἐκ φρεάτιων ἀνοικτῶν, τὰ δέ κτήρια τὰ χρησιμοποιούμενα ὡς Σχολεῖα εἶναι ὅλως ἀκατάλληλα.

Κάτωθεν τοῦ Ἁγίου Μάμαντος, καί παραθαλασσίως, ἀπαντῶνται ἔλη πολλαπλᾶ, μεμονωμένα μέν φαινομενικῶς, συγκοινωνοῦντα ὅμως ὑπογείως, ὡς δεικνύει ἡ μεταξὺ αὐτῶν χέρσος γῆ, ἡ διατηρουμένη πάντοτε ὑγρά καί τελματώδης. Τά ἔλη ταῦτα ἔχουν μεγάλας διαστάσεις, πλέον ἴσως τῶν 300 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Ἐκ τῶν γειτνιασῶν τῶν ἐλῶν τούτων ἐξηγοῦνται καί οἱ μαστιζόντες ἐλώδεις πυρετοί τοῦς κατοίκους τοῦ Ἁγίου Μάμαντος καί Μυριοφύτου.

Χερσόνησος Κασσάνδρας

Αὕτη περιλαμβάνει 12 χωρία καί 25 μετόχια. Ἡ ἔδρα τῆς Κασσάνδρας, ἡ Βάλτα¹³, ἀριθμεῖ περί τās 300 οἰκίας· ἔχει δρόμους εὐρεῖς, ἀλλά ἀκαθάρτους. Ἐπί τουρκοκρατίας ὑπῆρχεν ἐνταῦθα Δημαρχεῖον, ὅπερ σήμερον δέν ὑφίσταται. Ὑδρεύεται ἐξ ὕδατος πηγαίου διοχετευομένου διά πηλίνων σωλήνων ... Ἡ φυματίωσις ἐνταῦθα, κατά τās πληροφορίας τῶν ἰατρῶν, ἔχει λάβει ἀρκετὰς διαστάσεις. Καί ἡ διάδοσις τῆς νόσου ὀφείλεται, κατά τās συλλεγείας καταλλήλως πληροφορίας μου, εἰς τήν ἐκ Θεσσαλονίκης προμήθειαν παλαιῶν ἐνδυμάτων, φορεμάτων, καί ἄλλων ἀντικειμένων, ἐκ τῶν πα-

13. Κασσάνδρεια.

λοιπολεῖων τῆς πόλεως ταύτης. Ἴατροί ἐν Βάλτῃ ὑπάρχουσι δύο· φαρμακοποιός οὐδέις. Σημειῶ δ' ἐνταῦθα ὅτι καθ' ἅπασαν τήν χερσονήσον τῆς Κασσάνδρας ὑπάρχουσι 3 μόνον ἱατροί· οἱ δύο προροηθέντες τῆς Βάλτης, καί εἷς, ἄρι ἐγκατασταθεῖς, ἐν Ἀγία Παρασκευῇ.

Ἐν Βάλτῃ τό κτήριον τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς, στεγάζον περὶ τοὺς 150 μαθητάς, εἶναι ἀκατάλληλότατον ... Τό Νηπιαγωγεῖον ἐπίσης ἀκατάλληλον στεγάζον περὶ τὰ 120 νήπια.

Ἄθυτος. Παραθαλασσία κομόπολις κατὰ τήν ἀνατολικήν πλευράν τῆς χερσονήσου Κασσάνδρας κειμένη ἐπὶ ὑψηλῆς καί γραφικωτάτης θέσεως, ἦν καθορίζουσι, ὡς τήν τῆς παλαιᾶς Ἀφύτews. Ἀριθμεῖ περὶ τὰς 130 οἰκίας· ἔχει τὰς ὁδοὺς εὐρείας ὀπωσδήποτε καί καθαρὰς. Σχολεῖα ἐπαρκῆ καί κατάλληλα μὲ 100 περίπου μαθητάς καί μαθητριάς. Παρὰ τήν θάλασσαν ὑπάρχει μικρὸν ἔλος, περὶ τὰ 3 τετραγωνικά χιλιόμετρα ἐκτάσεως ... Κατὰ τήν ἐκεῖσε ἄφιξίν μου παρετήρησα εὐάριθμα καί ἀσημαντὰ τινα κρούσματα κοκκύτου. Ὑδωρ πηγαῖον ἄριστον.

Φούρκας. Κειμένη κατὰ τήν δυτικὴν πλευράν τῆς χερσονήσου, εἰς ἀπόστασιν ὥρας ἀπὸ τῆς Βάλτης, ἐντὸς στενῆς καί δενδροβριθοῦς κοιλάδος, περιλαμβάνει 80 περίπου οἰκίας. Οἱ κάτοικοι ὑδρεύονται ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν, δι' ἰδίων ἕκαστος δοχείων ἐκ λευκοσιδήρου (κουβιάδων), πρῶγμα ὅπερ γίνεται εἰς ὅλα τὰ χωρία τὰ ὑδρευόμενα ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν. Τό κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές ὀπωσδήποτε καί κατάλληλον, στεγάζον περὶ τοὺς 120 μαθητάς καί μαθητριάς. Νηπιαγωγεῖον ἀκατάλληλον στεγάζον 60 νήπια ...

Καλὰ νδρὰ. Χωρίον κατὰ τήν ἀνατολικήν πλευράν τῆς χερσονήσου κείμενον καί ἀριθμοῦν περὶ τὰς 100 οἰκίας ... Οἱ κάτοικοι ὑδρεύονται ἐκ δύο φρεάτων ἀνοικτῶν ἐντὸς τοῦ χωρίου εὐρισκομένων καί ἐκ μιᾶς πηγῆς ἔξω τοῦ χωρίου κειμένης, ἧς οἱ ὑδραγωγοὶ σωλῆνες δέν διέρχονται διὰ τοῦ χωρίου. Τό κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές καί ὀπωσδήποτε κατάλληλον μὲ 40 μαθητάς· Νηπιαγωγεῖον ἀνεπαρκές καί ἀκατάλληλον στεγάζον περὶ τὰ 70 νήπια.

Τσαπράνι¹⁴. Μικρὸν χωρίον ἐπὶ ὄρεινῆς, γραφικῆς καί δενδροφύτου τοποθεσίας κείμενον μὲ 40 οἰκίας. ἔχει ὁδοὺς ἀκανονίστους καί σχολιάς ... Τό κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές ἀκατάλληλον στεγάζον περὶ τοὺς 25 μαθητάς καί μαθητριάς. Ἐνταῦθα ὑπάρχουν δύο φρέατα, ἓν ἐπὶ τοῦ χωρίου καί μία πηγὴ ἔξω τοῦ χωρίου εὐρισκομένη μὲ ἀρκετὸν πόσιμον ὕδωρ. Πλησίον τῆς θαλάσσης οἱ Τσαπρανιώται ἔχουσι μικρὸν συνοικισμὸν, ἐκ 30 περίπου καλυβῶν, ὅστις ὑδρεύεται ἐξ ἀνοικτοῦ φρεάτος, καί ὅστις ὀνομάζεται Ἄδριαμερινὰ Καλύβια.

Κασσανδρινόν. Χωρίον ἀπέχον τῆς Φούρκας περὶ τὰ εἴκοσι πρῶτα

14. Σιώνη.

λεπτά· περιλαμβάνει περί τὰς 60 οἰκίας καί ὑδρεύεται ἐξ ἀνοικτῶν φρεάτων.

Χανιώτη. Μικρὸν χωρίον ἐξ 24 οἰκιῶν, κείμενον ἐντός δάσους. Ἡ ὑδρευσις αὐτοῦ γίνεται ἐκ μιᾶς ἀνοικτῆς πηγῆς ἀκαθάρτου καί βριθούσης μασμάτων, ἔνεκα τοῦ ὁποῦ παρατηρεῖται κατὰ καιροῦς ἐνταῦθα ἐπιδημία κοιλιακοῦ τύφου.

Πολύχρονον. Χωρίον ἐξ 60 οἰκιῶν, ὑδρευόμενον καί τοῦτο ἐξ ἀνοικτῶν φρεάτων.

*Παζαράκι*¹⁵. Χωρίον ἐκ 40 οἰκιῶν ἀποτελούμενον, μέ ὕδωρ πηγαῖον καλῶς διοχετευόμενον. Εἶναι τό ὑγιεινότερον τῆς Κασσάνδρας χωρίον. Ἐνταῦθα παρατηρεῖται μακροβιότης μέχρι 100 ἐτῶν καί πλέον.

Ἀγία Παράσκει ἢ. Ἀριθμεῖ 150 οἰκίας· κεῖται δέ ἐπὶ γραφικωτάτης καί καταφύτου τοποθεσίας. Ἐχει ὁδοὺς εὐρείας ὁπωσδήποτε, ἀλλ' ἀκαθάρτους. Ὑδρεύεται ἐξ ἀνοικτῶν φρεάτων ἐν κακῇ καταστάσει εὐρισκομένων ... Τὰ ὕδατα τῶν φρεάτων τούτων εὐκόλως οὕτω μολύνονται, ἐξ οὗ ἐξηγεῖται καί ὁ ἐνδημικῶς ἐνταῦθα παρατηρούμενος κοιλιακός τύφος ... Σχολή μετὰ Νηπαιγωγείου μέ 135 μαθητὰς καί μαθητρίδας ἀνεπαρκῆς καί ἀκατάλληλος.

*Καψόχωρα*¹⁶. Χωρίον κείμενον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου Κασσάνδρας καί ἀπέχον τῆς θαλάσσης περί τὰ 20' λεπτά, ἀριθμῶν 80 περίπου οἰκίας. Τό χωρίον τοῦτο μαστίζεται ὑπό τῆς ἐλομιάνσεως, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὰ ἀπέραντα ἔλη τὰ σχηματισθέντα εἰς τὸν μεταξὺ αὐτοῦ καί τῆς θαλάσσης χώρον. Τὰ ἔλη ταῦτα κατὰ μέγα μέρος ὀφείλονται εἰς τὰ κατὰ τὸν χώρον τοῦτον εὐρισκόμενα καί λειτουργοῦντα κεραμοποιεῖα, ἔχουν δ' ἕκτασιν 200 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Ἐπίσης ὑπάρχουν ἐνταῦθα πολυπληθεῖς καί μεγάλων διαστάσεων σινκαῖ, ἐμποδίζουσαι διὰ τοῦ ὄγκου καί τοῦ πυκνοῦ αὐτῶν φυλλώματος τὴν διεισδυσιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων καί τοῦ ἀερισμοῦ τοῦ κάτωθεν αὐτῶν ἐδάφους, ὅπερ διατηρεῖται πάντοτε ὑγρὸν καί τελματῶδες. Δάσος δέ ἐκ πεύκων, ἐπίσης πυκνόν, κείμενον μεταξὺ τοῦ χωρίου τούτου καί τῆς θαλάσσης ἀποκλείει τὸν νότιον ἄνεμον, καί οὕτω τὸ χωρίον τοῦτο δέν ἀερίζεται ἐπαρκῶς. Ἡ Καψόχωρα, ὡς ἐκ τῶν φοβερῶν καταστροφῶν, ἄς ἐπιφέρει ἐκάστοτε ἐνταῦθα ἡ ἐλομιάνσις, κινδυνεῖ νὰ ἐξαλειφθῇ ἐκ τοῦ χάρτου. Δέκα καί πέντε οἰκίας εὔρον κενὰς ἐνοίκων, θανόντων ἀπάντων ἐκ τῆς φοβερῆς ταύτης μάστιγος. Πάντες δέ σχεδόν οἱ κάτοικοι, ἐκτός τῆς χαρακτηριστικῆς ἐκ τῆς ἐλομιάνσεως χροιάς, παρουσιάζουν καί ὑπερτροφίαν τῆς σπληνός. Οἱ κάτοικοι γνωρίζοντες ὅτι τὰ ὑπάρχοντα ἐκεῖ ἔλη εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ, κατεσκεύασαν πρὸ πενταετίας διώρυγα διήκουσαν ἀπὸ τινος ἐκεῖ πλησίον εὐρισκομένου χειμάρρου μέχρι τῶν κεραμοποιεῶν ἐπὶ τῇ σκοπῇ τῆς ἐπιχωματώσεως τῶν ἐλῶν. Ἡ διώρυξ ὁμως αὕτη ἀπέ-

15. Κρυοπηγή.

16. Πεντοχώρι.

τυχε τοῦ σκοποῦ, δι' οὗ προωρίσθη, καθότι ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἰδίων χωρικῶν ἀνευ ἐπιβλέψεως εἰδικοῦ. Ὑδωρ ἐν Καψοχώρᾳ ὑπάρχει πηγαῖον. Τὸ κτήριον τῆς Σχολῆς ἑταρκές καὶ κατάλληλον στεγάζον περὶ τοὺς 40 μαθητάς.

Π α λ η ο ὕ ρ ι. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου καὶ τοῦτο κείμενον περιλαμβάνει 110 οἰκίας ... Τὸ χωρίον τοῦτο ὑδρεύεται ἐξ ἑνός ἀνοικτοῦ φρέατος ἐν κακῇ καταστάσει εὐρισκομένου, καὶ ἐκ μιᾶς πηγῆς χρηζούσης ἐπισκευῆς. Σχολεῖον ἀνεπαρκές καὶ ἀκατάλληλον μὲ 8 μαθητάς καὶ μαθητριάς.

Ἔλη τῆς χερσονήσου Κασσάνδρας

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων ἐλῶν, τῶν παρατηρουμένων παρὰ τὴν Καψοχώραν καὶ τὴν Ἄθυτον, ἀπαντῶνται καὶ τὰ ἑξῆς ἐν Κασσάνδρᾳ ἔλη:

Α'.) Τὸ κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς χερσονήσου καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ αὐτῆς ἔλος, τὸ ἐντός τῆς περιφερείας τοῦ Μετοχίου Σταυρονικήτα εὐρισκόμενον, ὅπερ καταλαμβάνει ἕκτασιν 4 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Τὸ ἔλος τοῦτο μικρὸν τῆς παραλίας ἀπέχον εἶναι μικτόν. Ὡς ἐκ τῆς μικρᾶς δέ γεινιάσεως αὐτοῦ καὶ πρὸς τὰ μετόχια Διονυσίου, Ἐσφιγμένου, Καρακάλλου, Σιμωνόπετρας καὶ Δοχειαρίου, οἱ ἐλώδεις πυρετοί, ὑφ' ὅλας αὐτῶν τὰς μορφάς, ἐνδημοῦσιν εἰς τὰ ἀνωτέρω μετόχια. Σημειωτέον δ' ἐνταῦθα ὅτι εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς τοῦ μετοχίου Σταυρονικήτα ὑπῆρχε τῷ 1820 κωμόπολις Πίνακας καλουμένη, ἥτις καὶ κατεστράφη τελείως ὑπὸ τῆς ἐλομιάνσεως, ὀλιγίστων κατοίκων περισωθέντων καὶ μετοικησάντων εἰς ἄλλα χωρία τῆς Κασσάνδρας καὶ ἰδίᾳ εἰς Ἄθυτον, ἐνθα εὐρίσκονται καὶ σήμερον κάτοικοι ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Πινακιῶται.

Β'.) Νοτιῶς τοῦ προηγουμένου, καὶ εἰς ἀπόστασιν $\frac{1}{2}$ ἀπ' αὐτοῦ ὥρας, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς χερσονήσου πλευρὰν, ἀπαντᾶται ἔλος ἑνός μέχρι δύο τετραγωνικῶν χιλιομέτρων καὶ πλάτους 10-15, ὑπὸ τὸ ὄνομα Μεγάλῃ Κύψια, περιλαμβανόμενον ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ μετοχίου Ξενοφώντος. Τὸ ἔλος τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἀβαθὴ χείμαρρον ἀναδίδοντα ἐκ τοῦ πυθμένος αὐτοῦ ὕδατα παραμένοντα στάσιμα.

Γ'.) Πρὸς νότον τοῦ προηγουμένου καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν παραλίαν τῆς χερσονήσου, παρὰ τὴν θέσιν «Σίβυρις» ἀπαντᾶται ἔλος παραθαλάσσιον, μικτόν, ἑκτάσεως 4 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων περίπου, συνεχόμενον μὲ ἀβαθὴ χείμαρρον κατερχόμενον ἐκ Βάλτης.

Δ'.) Κατωτέρω τοῦ προηγουμένου εἰς τὴν θέσιν «Μπαξέδες» (ἐπίγειον Φοῦρκας) εὐρίσκονται μικρὰ μεμονωμένα ἔλη ὀφειλόμενα εἰς συγκέντρωσιν ὑετίων ὑδάτων, ἔνεκα τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ ἐδάφους, καταλαμβάνοντα ἕκτασιν 3-4 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Ε΄.) Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου Κασσάνδρας, καὶ νοτιώτερον τῆς Καφοχώρας, ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ μετοχίου Ἄνδρα (Ἰβήρων) ὑπάρχει μέγα ἔλος χειμερινόν παραθαλάσσιον, ἐκ 1000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἀποτελούμενον, ὅπερ τό θέρους κατὰ τό πλεῖστον ἀποξηραίνεται. Τό ἔλος τοῦτο μικρόν, ὡς προεῖπον, ἀπέχον τῆς Καφοχώρας, συντελεῖ καί τοῦτο εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ κακοῦ, ὕφ' οὗ μαστιζέται τό χωρίον τοῦτο.

Χερσονήσος Λόγγου (Σιθωνία)

Ἡ δευτέρα αὕτη τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσος περιλαμβάνει 2 μόνον χωρία καί 12 μετόχια.

Συκιά. Οἰκίαι περίπου 400. Ὑδρεύεται ἐξ ἐνός μόνον φρέατος καί τούτου ἀνοικτοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου καί τά ζῶα ποτίζονται, καί περίξ τοῦ ὁποίου πλύνουσιν αἱ γυναῖκες τά φορέματα. Τό κτήριον τῆς Σχολῆς, ὡς καί τό τοῦ Νηπιαγωγείου ἀμφότερα ἀνεπαρκῆ καί ἀκατάλληλα, στεγάζοντα 260 περίπου μαθητάς καί μαθητριάς. Παρατηρήθησαν κατὰ τὴν εἰς Συκιάν ἀφιξίν μου εὐάριθμά τινα καί ἀσήμαντα κρούσματα κοκκύτου. Καί ἐνταῦθα κατὰ τὰς καταλλήλους ληφθείσας πληροφορίας μου ἡ φυματίωσις ἔχει λάβει διαστάσεις, ἔνεκα τῆς μοιρολατρείας τῶν κατοίκων καί τῆς ἔνεκα ταύτης μὴ λήψεως παρ' αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων μέτρων προφυλάξεως. Ἐν Συκιᾷ ὑπάρχει εἰς ἰατρός· φαρμακοποιός οὐδεὶς.

Παρθενὸν. Χωρίον ἐξάωρον τῆς Συκιᾶς ἀπέχον ἐπὶ ὑψηλῶν καί δενδροφυτῶν λόφων ἐκτισμένον καί ἀριθμοῦν περί τὰς 80 οἰκίας. Ὑδωρ πόσιμον ὑπάρχει, ἔξω τοῦ χωρίου, πηγαῖον καί ἀρκετόν. Τό κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές καί κατάλληλον περιλαμβάνον περί τούς 50 μαθητάς καί μαθητριάς.

Ἐλη Λόγγου

Α΄.) Τό κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου καί παρὰ τό Ἄράπικον (Παντοκρατορινόν) μετόχιον εὕρισκόμενον ἔλος, ἀπέχον τῆς Συκιᾶς 3 περίπου ὥρας, καί ἔχον ἕκτασιν 10-15 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Β΄.) Τό κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν καί βορειότερον τοῦ προηγουμένου εὕρισκομένου ἔλος, τό «Ἀλατόμπαρα» ὑπὸ τῶν χωρικῶν καλούμενον, ὡς χρησιμοποιοῦμενον ἄλλοτε ὡς ἄλυκῆ. Τοῦτο ἔχει ἕκτασιν 20 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Γ΄.) Τό βορειότερον τοῦ ἀνωτέρω εὕρισκόμενον καί ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ μετοχίου Γρηγορίου (Βαλαβάνη), ἔχον ἕκτασιν 250 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Δ΄.) Τό πλησίον τοῦ προηγουμένου εὕρισκόμενον καί ἀποτελούμενον ἐκ 50 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Ε΄.) Τό βορειοδυτικῶς τοῦ μετοχίου Γρηγορίου εὐρισκόμενον κατὰ τὴν θέσιν Μονοῦχου παραθαλάσσιον ἔλος ἐκ 50 τετραγωνικῶν περίπου χιλιομέτρων ἀποτελούμενον καί

ΣΤ΄.) Τό 20' ἀπέχον ἀπὸ τοῦ Παντοκρατορινοῦ μετοχίου καί νοτιῶς αὐτοῦ εὐρισκόμενον ἔλος, ἔχον ἕκτασιν 10-15 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Νικῆτη. Εἰς τὸν βυθὸν τοῦ Τορωναίου κόλπου κειμένη καὶ ὥρας διάστημα ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπέχουσα, εἶναι ἐκτισμένη ἐντὸς εὐρείας χαράδρας γυμνῆς καὶ πετρῶδους. Ἔχει 240 περίπου οἰκίας. Ὑδρεύεται ἐκ δύο πηγῶν, ἐν οἷς τὸ ὕδωρ διοχετεύεται διὰ σιδηρῶν σωλῆνων. Κτήρια Σχολείων καὶ Νηπιαγωγείου ἐπαρκῆ καὶ κατάλληλα στεγάζοντα περὶ τοὺς 170 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας. Παρὰ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει ἔλος χειμερινῶν ἐκτάσεως 10-15 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Ἔνεκα τῆς γειτνιασεως τοῦ ἔλους τούτου καὶ τῶν πολλῶν ἐντὸς τοῦ χωρίου λιμναζόντων ὑδάτων, ὡς ἐκ τῆς ἀνωμαλίας τῶν ὀδῶν, παρατηροῦνται καὶ ἐνταῦθα ἐλώδεις πυρετοί.

Ἄγιος Νικόλαος. ½ ὥραν βορειοανατολικῶς τοῦ προηγουμένου καὶ εἰς τὸν βυθὸν τοῦ Συγγιτικοῦ κόλπου κείμενον τὸ χωρίον τοῦτο, ἀπέχει τῆς θαλάσσης ½ περίπου ὥραν. Ἔχει οἰκίας 250 περίπου. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τὸ Νεκροταφεῖον εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τῆς Ἐκκλησίας καὶ παρὰ τὸ Σχολεῖον, ὅπερ στεγάζει περὶ τοὺς 180 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας καὶ εἶναι τελείως ἀνεπαρκές καὶ ἀκατάλληλον.

Ὅρμηλια. ½ ὥραν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπέχουσα καὶ τρίωρον δυτικῶς ἀπὸ τῆς Νικητῆς ἀριθμεῖ 300 περίπου οἰκίας. Ἔχει ὁδοὺς εὐρείας καὶ καθαρὰς ὀπωδήποτε. Ὑδρεύεται καὶ αὕτη ἐκ δύο ἀνοικτῶν φρεάτων. Παρὰ τὴν Ὅρμηλιαν διασχίζει τὴν ὁμώνυμον κοιλάδα ὁ Χαβρίας ποταμός, ὅστις, πλημμυρῶν συχνάκις, καταλαμβάνει μέγα μέρος τῆς πεδιάδος σχηματίζων πολλαχοῦ λακκώματα, ἐνθα παραμένουσι τὰ ὕδατα στάσιμα. Ἔνεκα τούτου παρατηροῦνται καὶ ἐνταῦθα ἐλώδεις πυρετοί ὑφ' ὅλας αὐτῶν τὰς μορφάς. Ἡ φυματώσις ἐπίσης ἔχει λάβη καὶ ἐνταῦθα διαστάσεις. Τὸ κτήριον τῆς Σχολῆς καινουργές καὶ καταλληλότατον στεγάζει περὶ τοὺς 250 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας.

Τουρκικοὶ συνοικισμοὶ

Καρκάρα¹⁷. Τὸ τρίωρον ἀπὸ τοῦ Πολυγύρου ἀπέχον καὶ νοτιῶς αὐτοῦ κείμενον χωρίον τοῦτο, ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν κειχωρισμένων συνοικισμῶν. Ὅμοιοὶ οἱ τρεῖς οὗτοι συνοικισμοὶ περιλαμβάνουσι περὶ τὰς 120 οἰκίας, ἀραιῶς ἐκτισμέναις μὲ εὐρυτάτους ἀυλόγυρους ἐσπαρμένους ἰδίως διὰ σιτηρῶν. Δρόμοι εὐρεῖς καὶ ὀπωδήποτε καθαροί. Ὑδρεύεται ἐξ 8 ἀνοικτῶν φρεάτων. Τὸ κτήριον τοῦ Σχολείου εὐρύχωρον μὲ 40 περίπου μαθητὰς.

17. Σήμαντρα.

Βρωμόσυρτα¹⁸ (Βρούμ Συρτά). Πρὸς νότον τῆς Καρκάρας μίαν ὥραν ἀπ' αὐτῆς ἀπέχον, ἀριθμεῖ 25 οἰκίας. Φρέατα καὶ ἐνταῦθα ἀνοικιά. Σχολεῖον ἐπαρκές μὲ 20 μαθητάς. Ὑπάρχει ἐνταῦθα καὶ μία πηγή μὲ ἀρεκτόν καὶ καλὸν ὕδωρ.

Εἰς τὴν περιφέρειαν Καρκάρας καὶ Βρωμοσύρτων ὑπάρχουν καὶ τὰ ἐξῆς μικρὰ χωριά καὶ τοιφλίκια, ἅπαντα τουρκικά, ὑδρευόμενα καὶ ταῦτα ἐκ φρεάτων ἀνοικιῶν.

Σεκεμελή με 10 οἰκίας, Ἄκ Μπουνάρ με 15, Μπαρκαλή με 15, Παζαρχή με 12, Καρὰ Τεπέ με 20, Σουφλάρ με 20, Πόζαλα με 25, Δομπρολοῦ με 15, καὶ Δαουτλοῦ με 15.

Πορταριά. Τοιφλίκιον μὲ 56 οἰκίας, ἅπασαι ἰσόγειοι καὶ ἄνευ παραθύρων, ὡς συνήθως εἶναι κατασκευασμένοι αἱ οἰκίαι τῶν τοιφλικιῶν. Κεῖται νοτιοανατολικῶς τῶν Βρωμοσύρτων εἰς ἀπόστασιν μῆς ἀπ' αὐτοῦ ὥρας καὶ $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ὑδρεύεται ἐξ ἀρτεσιανῶν ὑδάτων ἀφθόνων καὶ καθαρῶν ... $\frac{1}{2}$ ὥραν μακρὰν αὐτοῦ καὶ παρὰ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει μικρὸς συνοικισμὸς ἀνήκων τῷ αὐτῷ ἰδιοκτῆτῃ ἐξ 8-10 καλυβῶν ἀποτελούμενος καὶ Γκαργή λιμὰ νι¹⁹ καλούμενος. Μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Πορταριάς ὑπάρχει μέγα ἔλος ἐκ 250 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, ἐξ οὗ καὶ οἱ μαστίζοντες τὴν τε Πορταριάν καὶ τὰ πλησιόχωρα ἐλώδεις πυρετοί. Σχολεῖον καινουργές καὶ κατάλληλον στεγάζον περὶ τοὺς 55 μαθητάς καὶ μαθητριάς.

Βραστά²⁰. Τὸ τρίωρον ἀπὸ τοῦ Πολυγύρου καὶ ἀνατολικῶς αὐτοῦ κείμενον χωρίον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ 300 περίπου οἰκιῶν ... Ὑδρεύονται ἐκ 2 πηγῶν ἐκτός τοῦ χωρίου κειμένων. Σχολεῖον παλαιὸν καὶ ἐτοιμόρροπον στεγάζον περὶ τοὺς 150 μαθητάς καὶ μαθητριάς. Ὡς ἐν παρόδῳ ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ ὑπάρχει ἀπὸ τινων ἐτῶν νόσος τις εἰς τὰς συκαμινέας καταστρεπτικωτάτη, ἡ ὁποία στερεῖ τοὺς καὶ ἐκ τῆς σηροτροφίας ζῶντας χωρικοὺς ἀρεκτῶν προσόδων.

Λοῦκοβη²¹. Δύο ὥρας μακρὰν τοῦ προηγουμένου καὶ βορειοανατολικῶς αὐτοῦ κείμενον χωρίον τοῦτο, ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ὑπωρείων τοῦ Χολωμῶντος, ἔχει οἰκίας 150 ... Ὑπάρχουν ἐνταῦθα ἀρεκαὶ πηγαί, ὧν τὸ ὕδωρ κακῶς διοχετεύεται. Σχολεῖον ἐπαρκές μὲν ἀλλὰ κακῶς ἀερισζόμενον καὶ φωτιζόμενον, ἀριθμοῦν περὶ τοὺς 120 μαθητάς καὶ μαθητριάς.

Τοὺλκιά²². Τὸ τρίωρον περίπου ἀπὸ τοῦ Πολυγύρου ἀπέχον χωρίον

18. Ἅγιος Παντελεήμων.

19. Στὴν τοποθεσία αὕτη ἔχουν κτισθεῖ τὰ Ν. Μουδανία.

20. Τὰ Βραστά καὶ τὰ χωριά ποῦ ἀκολουθοῦν δέν εἶναι τουρκικοὶ συνοικισμοὶ ἢ χωριά. Τουρκικὸ χωριὸ εἶναι μόνον ὁ Δερέ μαχαλάς.

21. Ταξιάρχης.

22. Γεροπλάτανος.

τοῦτο καί κατά τās δυτικές ὑπαιρέας τῆς λοφοσειρῶς τῆς συνεχομένης τῷ Χολωμῶντι κείμενον, ἔχει 80 περίπου οἰκίας. Ὑδωρ ἄφθονον ἀναβλύζον ἐκ βράχου ἐντός τοῦ χωρίου κείμενον καί κατακλύζον τās ἀπεριποιήτους ὁδούς αὐτοῦ ... Ὑδρεύεται καί ἐκ πηγῆς καλῶς διατηρουμένης. Σχολεῖον ἐπαρκές καί κατάλληλον μέ 30 περίπου μαθητάς καί μαθητριάς.

Σιποτνίγια²³. 1/4 ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου κείμενον ἀριθμεῖ περί τās 80 οἰκίας. Αἱ ὁδοί αὐτοῦ εἶναι εὐρεῖαι ὁπωσδήποτε καί καθαραί. Ὑδρεύεται ἐκ δύο πηγῶν καλῶς διατηρουμένων, ὧν οἱ ὑδραγωγοί σωλήνες δέν διέρχονται διά τοῦ χωρίου ... Σχολεῖον ἐπαρκές μέν διά τούς 50 μαθητάς, ἀλλ' ἀκατάλληλον.

Παλιόχωρα. 1/4 ἀπό τοῦ προηγουμένου ἀπέχον καί ἀνατολικῶς αὐτοῦ κείμενον, εἶναι ἐκτισμένοι ἐπί τῶν πλευρῶν εὐρείας χαράδρας καί περιλαμβάνει περί τās 120 οἰκίας ... Σχολεῖον ἀκατάλληλον ἐντελῶς στεγάζον περί τούς 100 μαθητάς καί μαθητριάς.

Γκρίμια²⁴. 2ωρον περίπου ἀπό τοῦ προηγουμένου ἀπέχον, εἶναι ἐκτισμένη ἐπί τῆς ἐτέρας πλευρῶς εὐρυτάτης χαράδρας, ἣν διατρέχει εὐρύς χεῖμαρρος, ὅστις πλημμυρῶν συχνάκις κατασκάπτει τό ἔδαφος σχηματίζων πολλαχοῦ λακκώματα, ἐνθα παραμένουν στάσιμα τά ὕδατα ... Ὑδωρ φρεάτιον ὄλως ἀκατάλληλον πρός πόσιν, ἐνεκα ... τοῦ ἀνοικτοῦ φρεάτος, ἐξ οὗ ποτίζουσι καί τά ζῶα. Ὑπάρχει ἔξω τοῦ χωρίου πηγή καλή, κατεστραμμένη ὁμως. Σχολεῖον ἐπαρκές καί κατάλληλον μέ 40 μαθητάς καί μαθητριάς.

Δερέμαχαλάς. Χωρίον τουρκικόν 1/2 ὥραν ἀπό τῆς Γκρίμιας ἀπέχον. Ἔχει τās ὁδούς εὐρείας, ὡς ἐκ τῶν ἀραιῶν ἐκτισμένων οἰκιῶν ἔχουσῶν εὐρυτάτους αὐλογύρους ἐσπαρμένους διά σιτηρῶν. Ὑδρεύονται ἐκ φρεάτος ἀνοικτοῦ. Τό σχολεῖον κατάλληλον μέ 20 μαθητάς.

Σανά. 2ωρον ἀπό τοῦ προηγουμένου ἀπέχον καί νοτιοδυτικῶς αὐτοῦ κείμενον ἔχει 60 οἰκίας ἑλληνικάς καί 25 τουρκικάς. Ὑδρεύεται ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν. Εἰς τό ἐν ἐξ αὐτῶν ἐτοποθετήθησαν πρό καιροῦ 4 ἀντλῖαι αἱ ὁποῖαι ὁμως, ὡς τοποθετηθεῖσαι ὑπό ἀδαούς, δέν λειτουργοῦσι καλῶς, τό δ' ἐξαγόμενον ὕδωρ εἶναι βορβορῶδες καί ἀκάθαρτον. Εἰς ἀπόστασιν 1200 περίπου μέτρων ἀπό τοῦ χωρίου ὑπάρχει πηγή μέ ὕδωρ ἀφθονον ... Σχολή ἐπαρκής καί κατάλληλος μέ 25-30 μαθητάς.

Δομπιά. 1/4 μακρῶν καί δυτικῶς τοῦ προηγουμένου κείμενον μέ 100 περίπου οἰκίας. Ἔχει ὁδούς εὐρείας καί καθαράς ... Ὑδωρ πηγαῖον ἀφθονον. Σχολή ἐπαρκής μέν διά τούς 25 μαθητάς, ἀλλ' οὐχί καί κατάλληλος. 1/2 ὥραν βορειοδυτικῶς τῶν Δομπιῶν καί παρά τό Ζαγκλιβέριον ὑπάρχει ἔλος μέγα 1000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἐκτάσεως «βρομολίμνη» ὑπό

23. Ριζά.

24. Κρήνη.

τῶν χωρικῶν καλούμενον, ἐξ οὗ καὶ οἱ ἐλώδεις πυρετοὶ οἱ μαστίζοντες τὰ πλησιόχωρα αὐτῇ χωρία.

Ρ α β ν ᾠ²⁵. Τὸ τρίωρον ἀπὸ τῶν Δουμιτιῶν ἀπέχον καὶ νοτιοδυτικῶς αὐτῶν κείμενον τοῦτο χωρίον ἔχει 100 περίπου οἰκίας· ὁδοὺς ὀπωσδήποτε εὐρείας καὶ καθαρὰς ... Ὑδρεύεται καὶ τὸ χωρίον τοῦτο ἐξ ἀνοικτῶν φρεάτων εὐκόλως δυναμένων νὰ μολυνθῶσι. ½ ὥραν ἔξω τοῦ χωρίου ὑπάρχει πηγή μὲ ἄφθονον ὕδωρ. Σχολεῖον ἀνεπαρκές καὶ ἀκατάλληλον μὲ 100 περίπου μαθητὰς καὶ μαθητριάς.

Λ ε ι β ᾠ δ ι. Ζωρον νοτιοδυτικῶς ἀπέχον τοῦ προηγουμένου καὶ ἀμφιθεατρικῶς ἐπὶ καταφύτου λόφου ἐκτισμένον ἀριθμῆι 300 περίπου οἰκίας. Ἐχει ὁδοὺς εὐρείας ὀπωσδήποτε καὶ καθαρὰς. Ὑπάρχουν δύο φρέατα καὶ δύο πηγαί, ἐξ ὧν ὑδρεύεται· αἱ πηγαὶ ὁμοῦς χρῆζουσιν ἐπισκευῆς. Τὰ φρέατα εἶναι ἐνταῦθα ἀνοικτὰ ... Ἐνταῦθα ὑπάρχει ἡμιτελὲς τὸ νέον κτήριον τῆς Σχολῆς. Τὸ παλαιὸν κτήριον, τὸ νῦν χρησιμοποιούμενον ὡς Σχολεῖον, εἶναι ἀκατάλληλον καὶ ἀνεπαρκές διὰ 200 περίπου μαθητὰς καὶ μαθητριάς.

Π ε ρ ι σ τ ε ρ ᾠ ᾠ. Ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Χορτιάτου κειμένη, καὶ ἐπὶ πετρώδους λόφου, ἔχει 130 περίπου οἰκίας. Ὑδατα ἀφθονα πηγαία, κατακλύζοντα τὰς ἀνωμάλους πετρώδεις ... ὁδοὺς αὐτῆς. Σχολεῖον ἀνεπαρκές καὶ ἀκατάλληλον στεγάζον περὶ τοὺς 75 μαθητὰς καὶ μαθητριάς.

Ἐνταῦθα λήγει ἡ ἀνὰ τὴν Χαλκιδικὴν νομοιατρικὴ περιουσία μου. Ὑπολείπεται ἤδη τὸ βόρειον μέρος τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος.

Δέν θεωρῶ ἄσκοπον, Κύριε Νομάρχα, νὰ ἐπαναλάβω καὶ ἐνταῦθα τὰς γενικὰς ἐκεῖνας παρατηρήσεις μου, ἃς ὑπέβαλον ὑμῖν διὰ τῆς ἀπὸ τῆς 15ης Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. ὑποβληθείσης ἐκ Πολυγύρου συνοπτικῆς ἐκθέσεώς μου, καὶ αἵτινες ἀφορῶσι πάσας τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία τῆς Χαλκιδικῆς, ἅτινα περιῆλλον.

Α'.) Ὅτι οὐδὲν ὀξύ μολυσματικὸν νόσημα παρετήρησα εἰς τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία, ἅτινα ἐπισκέφθην, ἐκτός εὐαριθμῶν καὶ ἀσημάντων τινῶν κρουσμάτων κοκκίτου παρατηρηθέντων ἐν Ἀθύτῳ, Σικιῇ καὶ Ὀρμυλίᾳ.

Β'.) Ὅτι εἰς ἀπάσας ταύτας τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία τὸ σάρωμα τῶν ὁδῶν ἢ οὐδόλως γίνεται, ἢ λίαν σπανίως καὶ πλημμελῶς, εἰς τινα δὲ χωρία, οἱ χοῖροι ἐλευθέρως περιφερόμενοι ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἐκτελοῦν χρέη ὁδοκαθαριστῶν.

Γ'.) Ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων ὑδρεύονται ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν, εὐκόλως δυναμένων νὰ μολυνθῶσι.

Δ'.) Ὅτι εἰς τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων τούτων τὰ κτήρια, τὰ ὡς Σχολεῖα χρησιμοποιούμενα εἶναι ἀνεπαρκέστατα καὶ τελείως ἀκατάλληλα· τὸ δὲ σά-

25. Πετροκέρασα.

ρωμα τούτων γίνεται ὑπό τῶν μικρῶν μαθητῶν καί μαθητριῶν.

Ε΄.) Ὅτι εἰς τά πλεῖστα τῶν χωρίων τούτων οὔτε ἀπόπατοι, οὔτε βόθροι, οὔτε ὄχετοί ὑπάρχουσι.

Στ΄.) Ὅτι εἰς τάς κομποπόλεις, εἰς ἅς γίνεται μικρά ἢ μεγάλη κατανάλωσις κρέατος, σφαγεία δέν ὑπάρχουσι, τῶν κρεοπωλῶν σφαζόντων τά ζῶα ἐντός τῶν ἰδίων οἰκιῶν των, ὡς τοῦτο γίνεται καί ἐν αὐτῷ τῷ Πολυγύρῳ.

Ζ΄.) Ὅτι ἡ φυματίωσις, καί πρό παντός ἡ ἐλομίανσις μαστίζουσι πολλά τῶν ἀναφερομένων χωρίων ...

Καί ἤδη, ἐπιτρέπατέ μοι Κύριε Νομάρχα, ὅπως ὑποβάλω ὑμῖν τήν γνώμην μου περί τῶν μέτρων ἐκείνων ἅτινα θεωρῶ κατάλληλα καί ἀπαραίτητα διά τήν βελτίωσιν τῶν ὑγιεινῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἧς διατελοῦσι νῦν οἱ τῆς Χαλκιδικῆς κάτοικοι.

Ἐκτός τῆς πανθομολογουμένης καί ἀπαραίτητου ἀνάγκης τῆς βελτιώσεως τῆς ἀθλίας πράγματι καταστάσεως τῆς συγκοινωνίας ἐν Χαλκιδικῇ ἥτις θέλει συντελέσῃ εἰς τό νά βελτιώσῃ τήν θέσιν καί νά αὐξήσῃ τήν εὐμάριαν καί εὐημερίαν τῶν κατοίκων αὐτῆς, καί ἥτις θέλει προσέτι διευκολύνη πολύ, ἐκτός τῶν ἄλλων ὑπηρεσιῶν, καί τό ἔργον τῆς Ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας, εἶναι ἀνάγκη ἐπίσης:

Α΄.) Νά ἐφαρμοσθῇ αὐστηρῶς ἡ ἀστυνομική διάταξις περί καθαριότητος βόθρων, ὄχετῶν κ.τ.τ. εἰς ἀπάσας τάς κομποπόλεις καί τά χωρία τῆς Χαλκιδικῆς.

Β΄.) Νά ληφθῇ πρόνοια περί καλύψεως τῶν ἀνοικτῶν φρεάτων, ἐξ ὧν ὑδρεύονται τά διάφορα χωρία, καί περί ἐφοδιασμοῦ αὐτῶν δι' ἀντλιῶν.

Γ΄.) Νά ληφθῇ πρόνοια περί ἀποξηράνσεως τῶν διαφόρων ἐλῶν, ἰδίᾳ τῆς Καποχώρας, ἥτις ἀπειλεῖται διά τελείας καταστροφῆς, ἐάν ἐξακολουθήσῃ διατελοῦσα ὑπό τάς αὐτάς χειρίστας ὑγιεινάς συνθήκας.

Ε΄.) Νά συστηθῇ εἰς τάς κατά τόπους ἀστυνομικάς ἀρχάς, ἵνα μὴ ἐπιτρέπουν εἰς τούς κατοίκους, ἰδίως τῶν κομποπόλεων, νά ἐπισκενάζωσιν ἢ νά κτίζωσι τάς ἑαυτῶν οἰκίας καταλαμβάνοντες χώρον τῶν δημοσίων ὁδῶν, ὡς τοῦτο σήμερον γίνεται, καθόσον αἱ ὁδοί στεναί καί σκολιαί νῦν οὔσαι, γίνονται οὕτω στενότεραι καί σκολιότεραι, πράγμα, ὅπερ θεωρεῖται ἐπιβλαβές διά τήν δημοσίαν ὑγείαν.

Εὐπειθέστατος

Γ. Παπανικολάου

Νομοῖατρός Θεσσαλονίκης

SUMMARY

E. Zelliou-Mastorokosta, *The Report of Doctor G. Papanikolaou about Chalkidiki.*

The report of Doctor George Papanikolaou, head physician of the prefecture, is sent to the prefecture administrator of Thessaloniki, because in the year 1914 when the report was written, Chalkidiki was under the administrative command of Thessaloniki.

According to the report, public health conditions in Chalkidiki were not good. Besides, due to the morphology of the terrain, there were swamp grounds in the area of Vassilika, in Kalamaria, in Kassandra, as well as in Sithonia, because of which the people residing in the areas were seriously exposed to malaria. The water supply network of the villages and towns were either rudimentary or non-existent. A number of villages got their water supply from uncovered wells; the water contained impurities for a number of reasons, but primarily, because the local people, being either land or cattle farmers in their majority, used to raise a lot of cattle that drank out of these water wells. However, contagious diseases were not widespread. Physicians in the central and southern parts of the peninsula were ten (10) in number.

In every town and village there used to operate one or two schools, but most of the school buildings were inappropriate for this use. Transport and road systems were ghastly.

In general, the image that Chalkidiki presented right after liberation from Ottoman-Turkish rule bore close resemblance to that of any other non-urban territory in Greece, let alone the fact that at a distance of only 7 kilometers from Thessaloniki, at the farm school, there used to be swamp land that extended over several kilometers. For these reasons the information in the report presents particular interest.